

Vörösmarty Mihály *Előszó* című művének egy lehetséges értelmezése

A vers szorosabb értelmezése előtt elengedhetetlennek tűnik néhány az *Előszó*val kapcsolatos irodalomtörténeti tévhitet eloszlassunk. Mindmáig tartja magát a nézet, miszerint Vörösmarty az *Előszót* a *Három rege* című 1845-ben írott, majd 1851-ben újra kiadott műve elé írta volna. Ennek a teóriának valójában semmiféle filológiai és történeti alapja sincs, csupán Waldapfel József a maga helyén csak *feltételezésként* megfogalmazott 1948-as ötlete vált evidenciává az idők során, minden további bizonyíték nélkül. Az igazsághoz híven annyit el kell mondani, hogy teljes bizonyossággal nem tudjuk, hogy minek az előszavaként íródott a mű (ha egyáltalán valóban előszónak szánta a költő), annyi azonban egészen biztos, hogy semmi köze sincs a *Három regéhez*.

Két teória valószínűsíthető: Vörösmarty 1854-ben tervezett egy összkiadást addigi műveiből, ám pénzügyi okok miatt ez nem valósulhatott meg, egyesek szerint ez elé a kiadás elé írta volna bevezetőként a verset. A másik elmélet szerint az *Előszó* tulajdonképpen drámai jambusban írott prológos, azaz valamilyen dráma előszavaként született meg a vers. Ám Vörösmarty 1850-es években nem írt új drámát, ugyan ekkoriban (1854 nyarán) fejezte be a *Lear király* fordítását, ám a mű nem látott napvilágot Vörösmarty életében. Viszont 1855. április 9-én volt egy fontos bemutató a Nemzeti Színházban, ahol is Vörösmarty *Az áldozat* c. 1846-os drámáját vitték színre, mintegy díszelőadásaként, a felújított színház újraavatásaként. A bemutatón részt vett maga a költő is. Lehetséges, hogy itt akarta felolvasni a verset egyfajta ünnepi prologusként, ám erre nem került sor, vagyis ez a teória sem bizonyítható.

Az *Előszó* Vörösmarty életében nem jelent meg, sőt a kortársak sem tudtak róla semmit, csupán a költő halála után került elő, amikor is Gyulai Pál kiadás céljából összegyűjtötte a teljes életművet. A versnek két kézírata ismeretes (egy nyilvánvalóan első fogalmazvány és egy kétségtelen tisztázat), aminek ezúttal fontos szerepe lesz, ugyanis a két variáns közti különbségek fontos szerepet játszanak az alábbi értelmezésben.

A mű születési ideje körül is nagy a bizonytalanság, annyi valószínűsíthető, hogy nem a Gyulai által megadott 1850-1851 tele a helyes dátum. A kéziraton nincs datálás, csupán a kézirat egyéb beírásaiból következtethetünk arra, hogy a mű 1853 májusa után készülhetett el, valószínűleg 1854 körül, amikor is befejezte a *Lear*-fordítást, illetve megírta a *Vén cigányt*, ugyanis ezeknek a műveknek a képi-retorikai megoldásai nagyon közeli rokonságot mutatnak az *Előszó*éval.

Mindezzel azért fontos tisztában lenni, mert a mű első sorának rámutatása („Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég”) mindig előhívja a filológiai kutakodás kényszerét, ám valójában nem vezet sehová ez a kérdésfeltevés. Sokkal izgalmasabb és termékenyebb egyfajta önmagára való utalásként értelmezni a rámutató szót, vagy pedig olyan intertextuális (vagyis szövegszerű) kapcsolódásokat keresni, amelyek új összefüggésrendszerbe ágyazhatják a művet.

Úgy tűnik ugyanis, hogy a kezdősoroknak van olyan intertextje, amely végső soron az 1850-es évek közepének egyik nagyon is domináns problémaköréhez utalja a szöveget, ti. Széchenyi *A Kelet népe* c. 1841-es értekezésének egy-egy bekezdéséről illetve mondatáról van szó: „Tökéletesen tisztának mutatkozik hazánk’ ege megint, minélfogva a’ legszebb reményekre melegsik keblem ismét. ‘S annyira élelem ezen szép tiszta csendes nyári

napok' sugárit, mellyek habár nem nagy pompával is, szintolly jóltevőleg hatnak mindinkább lábadozó, olly hosszú nyavalyából visszatérő nemzeti testünk' erősítésére, mint az anyagi napnak sugári is legbiztosabban; jóllehet titkos csudák által érlelik a búzát..." Az „Öröm- s reménytül reszketett a lég..." sor igen erőteljes párhuzamot mutat ugyanezen a lapon található másik mondattal: "... és én örömtül, elragadtatástul magamba alig férve, majd csak hogy ki nem tárom az egész nagy természet előtt, tán mint a' marathoni diadal hírét vivő bajnok, ő sebtül, én örömkéjtül összeroskadva 'Meg van nyerve a' nagy csata, el van érve a nemes czél!"

Széchenyi műve néhány passzusának parafrázisa a *Vén cigány* szövegében is felfedezhető, amely egyúttal alátámasztja az Előszó és a Vén cigány közel egyidejű születését. Ilyen szöveghely Széchenyinél a 71. lapon: „...felhevült és sehogy sem fékezett képzeletüknél fogva, magyar egünkön égi háború és zivataros idők helyett a' tavasznak legcsendesb, leggyönyörtelibb napjait látják hazánknak jó szívű de hibás szemű optimistái.” Már szorosabb a kapcsolat a *Vén cigány* két sora („Véred forrjon mint az örvény árja, / Rendüljön meg a' velő agyadban”) és A *Kelet népe* 118. lapján olvashatók között: „... és nem gyulna vérem nem forna velőm, 's tehetségem szerint 'a vésznek elhárítása végett mindent nem tennék, s én legalább fel ne jajdulnék, a' legkeserűbb panaszra ne fakadnék, ha többet tenni képes nem vagyok, midőn halál és élet közti ponton látom állani a' hazát...”

Az irodalomtörténet-írásban közismert, hogy Vörösmarty és Széchenyi reformkori művei között igen-igen szoros kapcsolat van: mind Széchenyi, mind pedig Vörösmarty megemlídi a másik egy-egy sorát, gondolatmenetét. Azt gondolom, hogy az *Előszó* esetében is Széchenyi képviselte magatartásforma értelmezése zajlik. Az ötvenes évek elejének, közepének ugyanis nagy felismerése volt Széchenyi Kelet népében kifejtett jóslatának - amely a forradalmi veszélyre és a nemzet pusztulására vonatkozott - beteljesedése. A *Kelet népében* Széchenyi abban látta a veszélyt, hogy az események irányítása kicsúszik azok kezéből, akik megindították a megújulást, és minden a forradalom önpusztító káoszába fog fulladni. Persze 1841-ben mindezt Kossuthnak címezte Széchenyi, ám a világosi katasztrófa után már önmagát vádolja a nemzet pusztulása miatt. Az önvádak legteljesebb és legszélsőségebb katalógusa az 1849. március 21-én írt *Önvallomás*, illetve Tasner Antalhoz, a titkárához címzett, de valószínűleg el nem küldött, 1851. március 14-i levél. Ezekben az írásokban Széchenyi önmagát mindenféle perverz, vérfertőző, onanizáló, érzéki örömeben tobzódó bűnösnek mondja, és minden alkotását, amit 1825, illetve a *Hitel* megjelenése óta hozott létre, gyökeresen új beállításban látta: amit Magyarországért valaha is tett, az a nemzet pusztulását készítette elő. Sőt egyfajta, a Sátánnal kötött titkos szerződésként értelmezi műveit, amelyek egyedül a Paradicsomhoz hasonlítható Magyarország elpusztítását célozták meg.

1849-es *Önvallomásában* így ír: „Miután a pokol tiszteletére véghez vittem ezt a két stiklit [ti. a miniszteri állás elfogadása, ő vette rá Kossuthot a bankjegyeke nyomására, amely lehetővé tette a háborút], 1848. augusztus 30-án [...] lehullott szememről a hályog, és világosan felismertem, hogy már hosszú ideje, már 1811 előtt minden istenit elnyomtam magamban, és a szó legszorosabb értelmében szörnyetegként, a leggonoszabb állatnál is borzasztóbban éltem és cselekedtem; hogy én, akit a természet és a szerencse nagy tehetséggel áldott meg, törzsem gyilkosa lettem, ahelyett, hogy jötevője lettem volna[...] hogy tévútra vezettem rengeteg tisztességes embert, akik részint gyerekességből, részint nemes, de kiforratlan hazafiságból a forradalomhoz csatlakoztak, sőt ennek az élére álltak, s hogy máris tengernyi nyomorúság támadt, mindenfelé vér, kétségbeesés, pusztulás van napirenden, én pedig képtelen vagyok ámítani magam afelül, hogy Latour, Lamberg, Zichy Ödön etc.etc.etc. halálát végső soron az általam kinyitott Pandóra-szelencéje okozta [...] a romlás princípiuma megvetette lábát a

földön, és részben máris öszezavarta, részben még össze fogja zavarni a humanitás minden fogalmát.”

Ezeknek az önvádaknak a híre valamiképpen kiszivárgott Döblingből, Kemény Zsigmond az 1851-ben megjelent *Még egy szó a forradalom után* című művét egyenesen arra építi, hogy Széchenyi önvádjait, amelyeknek nemcsak tartalmi, hanem retorikai jellegét is ismerni látszik, pontról pontra megcáfolja, és egyben bizonyítja, hogy igenis szükséges volt Magyarország megreformálása. Széchenyi önmarcangolására, mint közismert tényre utal: „De miért mondanám tovább az ismert dolgokat! Széchenyit a forradalom előperceiben örültté tette a honkeserv. S most Görgen tébolydájában mindent megfordított szempontból lát.” Kemény *A Kelet népének* képhasználatát megidézve beszél a nemzethalálról: „Késő volt már a csillapító és enyhítő gyógymodor! Minden veszve lőn; mert az ingerültséget örjögés váltá föl. És a fölbőszített beteg, fékezhetetlen dühében önmagát gyilkolta meg... Ki tehát itt a bűnös? - kérdi Széchenyi, vad gyönyörrel tördelvén le halántékáról egy fényes életpálya babérait. Én, egyedül én!! Ki a nemzethalál oka? ‘A híres gróf, a legnagyobb magyar.’” Ugyanakkor Kemény az önvádat nem csupán Széchenyivel hozza kapcsolatba, hanem az egész korabeli szellemi élettel: „Az egész közélet és az egész irodalom osztozhatik, ha túl lelkiismeretes akar lenni, Széchenyivel az önvádlásban.”

Az efféle önvádra mint a világosi bukás utáni jellemző magatartásmódra találhatunk példát Vörösmartynál is, aki 1849. november elején így ír feleségének: „Tudod nem tettem egyebet, mint mit tenni szoros kötelességemnek tartottam, tanúja inkább mint vezetője a politikai mozgalmaknak, egyedüli vétkem az lehet, hogy az események ellenünk fordultak.” Értelmezésemben az *Előszó* éppen ennek az önvádnak a történetfilozófiai vonatkozásait boncolgatja.

Az *Előszó* két variánsa közötti különbségek nem csupán stilisztikai jellegűek, hanem a szövegek történelemszemléletének radikális különbözőségét eredményezik. Az első kézirat (K1) 3-5. sorában a következő mondatok szerepeltek eredetileg: „Az elme lángolt, a’ kéz működött / Tetőzetet nyert a’ nagy épület / <‘S a béke izzadt hom A’ melly>.” Ebből mindenestül kimaradt a kétségtelenül Babel tornyára tett utalás („Tetőzetet nyert a’ nagy épület”), illetve a „Meghozni készült a’ legszebb *jutalmat*” sor eredetileg így volt: „Meghozni készült a’ legszebb *menyasszonyt*.”

A kérdés kézenfekvő: miért e változtatások. Szegedy-Maszák Mihály a keresztény apokalipszis laicizálásának szándékából eredezteti a *menyasszony* szó kicserélését, és úgy érvel, hogy Világos után nem tarhatta helyénvalónak Vörösmarty a keresztény apokaliptika célelvőségének még a laicizált változatát sem, hiszen nem a megváltás kegyelmét, hanem az értelmetlen pusztulás kataklizmáját látta megvalósulni. Magam Szegedy-Maszák Mihály érvelését osztva, úgy látom, hogy valóban a zsidó-keresztény tradíciótól való szabadulás szándéka vezérelhette a változtatásokat, csak hogy nem egyszerűen a keresztény fogalom- és képhasználat laicizálódásáról lehet szó, hanem annak radikális kiküszöböléséről és ezzel egy időben az antik történetfilozófiai hagyománnyal való helyettesítéséről.

Az antik típusú eszkatológia és a zsidó-keresztény teleológia közötti legfontosabb különbség az, hogy az antik ciklikus történelemfelfogás nem ismeri az egyén cselekedeteinek történelem-formáló funkcióját, míg a zsidó-keresztény tradícióban a történelemnek Istentől rendelt értelme és lényege van, amely a teremtett ember cselekvő engedelmességének függvénye.

Vörösmarty versének felütése („Küzdött az kéz, a' szellem működött / Lángolt a' gondos ész a' szív remélt stb.”) az emberi cselekedetet történelmi periódust teremtő vágyként írja le, vagyis annak a liberális felvilágosult hitnek a folytatását láthatjuk benne, amely a költő 1840-es évekbeli gondolati költészetét (minden kétség és tépelődés dacára is) alapjaiban határozta meg. A *Gondolatok a könyvtárban* Bábel-metáforája tér vissza az *Előszó* első kéziratának „Tetőzetet nyert a' nagy épület” sorában, amely az emberi cselekvésbe vetett abszolút hitet az ószövetségi történet emberi gőgről és az érte kirótt isteni büntetésről tanító parabolájának segítségével próbálja érzékeltetni: „Rakjuk le, hangyaszorgalommal, a mit / Agyunk az ihlett órákban teremt. / S ha összehordtunk minden kis követ, / Építsük egy újabb kor Bábelét, / Míg olly magas lesz mint a csillagok. / S ha majd benéztünk a menny ajtaján / Kihallhatók az angyalok zenéjét, / És földi vérünk minden cseppei / Magas gyönyörnek lángjától hevültek, / Menjünk szét mint a régi nemzetek / És kezdjük újra tűrni és tanulni.” Ugyanakkor az 1844-es költemény nem az ószövetségi történet tanításának jegyében értelmezi a Bábel-mítoszt, ugyanis az isteni rangra törekvő emberi tudást nem tekinti bűnnek, és nem félti az emberi cselekvésbe vetett hitet a Bábelnél kirótt büntetéstől sem. Úgy tűnik azonban, hogy az *Előszó* első változatában az emberi cselekvés eredményeként létrejövő „új és dicsőbb teremtés”-t már csakis az ember gőgös és bűnös vágyaként tudja elképzelni, amely Isten méltó büntetését vonja maga után. (Itt meg kell jegyezni, hogy az első variánsból teljességgel hiányzik a 17–33. sor, azaz az apokaliptikus pusztulás képei csak a második variánsban szerepelnek.)

Az első variánsban szereplő *menyasszony*-metafora a *Jelenések könyvében* az új Jeruzsálem metaforájaként szerepel, vagyis a földi Menny létrehozásának - János Apokalipszisének 21. versén alapuló - látomása realizálódik az *Előszó* első variánsának felütésében: „Ezután láték új eget és új földet, mert az első ég és az első föld elmúlt vala; és a tenger többé nem vala. 2. És én János látám a szent várost, az új Jeruzsálemet, a mely az Istentől szálla alá a mennyből, elkészítve, mint egy férje számára felékesített menyasszony.” (János Jelenések 21, 1–2.) Vagyis Vörösmarty a múltba helyezett (*midőn*) emberi cselekedetek célját az új Paradicsom megvalósításában látja kiteljesedni, mégpedig Magyarországon. A Magyarországra vonatkoztatott Kánánán, Paradicsom stb. régi toposzai a nemzetről való gondolkodásnak (összefüggésben a zsidó és a magyar nép analógiájával Farkas András óta). Széchenyi *Világ* című munkájában így ír a Hunniában bekövetkezendő aranykorról: „...a' hihetőleg Pest és Budán az ország szívében tartandó ha nem leközelebbeső is (?) hihető utóbbi országgyűlései hozzá járultával - melly eldarabolt erőnket egyesített s' fejletlen értelmünk súlyát viszongondolatink surlódása által csudálatos magasságra emelendi - hazánkat egy szebb jövőre várja, 's a' Magyaroknak egy egészen új aerája közelít, melly anyaföldünkre az arany idők szellemét fogja hozni, 's Hunniát még eddig ismétlen fényre magasítandja...” Vagyis a reformkor tevékenysége valóban mint egy új arany korszak megalapozása jelent meg pl. Széchenyinéél már a harmincas években is, ám az *Előszót* a világsi bukás utáni érában író Vörösmarty számára inkább a Döblingben „vezeklő” Széchenyi önvádoló magatartása szolgáltathatta a közvetlen inspirációt a régi toposz föllevenítéséhez.

Az *Előszó* első változatában tehát a reformkorra vonatkoztatott múlt céljaként Isten földi lakának felépítését jelöli meg Vörösmarty, amelyet azonban - mivel az új teremtés nem az emberi nem kompetenciájába tartozó cselekvés - Isten nem fogad el. A K1-ben a „Mint megszüendő a' nagy szózatot, / <Egy> Melly megjelentsen egy újabb teremtést” sorok a Jelenések könyve logikájának rendjét követik, tudniillik ott is az isteni szó jelenti be az új Teremtést: „És hallék nagy szózatot, a mely ezt mondja vala az égből: Ímé az Isten sátora az emberekkel, és velök lakozik, és azok az ő népei lesznek, és maga az isten lesz velök, az ő Istenök. / És az Isten eltöröl minden könnyet az ő szemekről; és a halál nem lesz többé; sem

gyász, sem kiáltás, sem fájdalom nem lesz többé, mert az elsők elmúltak.” (Jelenések 21, 3–4.)

Az isteni szózatot az első változatban rögtön a híres sor variánsa követi („Hallottuk a’ szót. Mélység és magasság / Visszhangozák azt. / Most tél van és hideg hó [sic!] és halál.”) az apokaliptikus képek (17–33. sor) csak a második változatban szerepelnek: vagyis az Isten visszautasítja az emberek tettét, és a Föld lakatlanná, Istentől elhagyottá válik. Az első variáns zsidó-keresztény hagyományban nyugvó képei szerint tehát az embernek azon történelmi vágya, amely a Földet (értsd: Magyarországot!) új teremtéssé, új Jeruzsálemmé, új Paradicsommá kívánja változtatni, az Istennek az utolsó ítélethez és a mindenség újjáteremtéséhez való jogát bitorló gög, a superbia sátáni bűne, s amely így megérdemli méltó büntetését. A *Gondolatok a könyvtárban* Bábel-képzetéhez (1844-ben) kapcsolódik még valamifajta újrakezdés reménye mindaddig, míg ki nem pusztul a Föld: „Ez hát a’ sors és nincs vég semmiben? / Nincs és nem is lesz, míg a’ föld ki nem hal / ‘S meg nem kövülnek élő fiai.” Úgy tűnik az *Előszó* első variánsa éppen ennek a végnek a beteljesülését reprezentálja termékeny párbeszédben az 1844-es nagy költeménnyel. (Érdekes egybeesés, hogy az 1844-ben a szintén rímtelen drámai jambusokban írt *Gondolatok a könyvtárban* kéziratát Vörösmarty Széchenyinek ajándékozta, ráadásul a *Gondolatok...* egy ugyancsak Széchenyi-műnek, a *Stádiumnak* a szövegét aknázza ki.)

Az *Előszó* második variánsa azonban lemond a zsidó-keresztény emblémák használatáról (talán a Noé-történetet megidéző „Zöld ág virított a’ föld’ ormain.” sort kivéve, amelynek azonban lehetséges az antik kontextusa is), amivel a vers történelemértelmezését az antik hagyomány felé teszi nyitottá. A végleges változatba betoldott apokaliptikus képrendszer ennek megfelelően nem egyszerűen a keresztény apokalipszis ikonológiájához kapcsolódik, ahogyan az a recepcióban magától értetődőnek tűnik, nem kis zavart okozva néhány figyelmes értelmező számára. Ugyanis amennyiben ragaszkodunk ahhoz, hogy a zsidó-keresztény hagyományon belül próbáljuk értelmezni a művet, olyan megmagyarázhatatlan vakfoltokat találunk benne, amelyekkel semmit sem tudunk kezdeni. Két ilyen fontos vakfoltot említenék: 1) az „ellenséges istenek’ haragját” sorban, minthogy nem tudja elfogadni, hogy miért van többes számban az isten, a recepció valamifajta „titkos egyes számot” sejt: vagyis Vörösmarty nyilván azt akarta írni, hogy „ellenséges *istennek* haragját”, ám ezt istenkáromlásnak vélte, és így „öncenzúrát” alkalmazott. Ez a minden filológiai alapot nélkülöző elképzelés azon alapul, hogy a befogadás csakis a zsidó-keresztény mitológia atyaistenével képes azonosítani a szövegben előforduló istenképzetet. Csakhogy a zsidó-keresztény Isten *nem szerepel* a versben, csupán, mint egy hasonlat egyik tagja idéződik meg, mégpedig a szövegben valóban *szereplő* Földet jellemzi a segítségével Vörösmarty: „A’ föld megőszült /.../ Egyszerre őszült az meg, mint az isten.” Továbbá (2) a szöveg betű szerinti szintjén nehezen értelmezhető, hogy kikre vonatkozhat a „Kérdjétek akkor a vén kaczért / Hova tevé boldogtalan fiait!” sorban a „boldogtalan fiak”, és kik lehetnek a „kérdjétek” felszólítás alanyai. Hiszen a Föld fiai első körben azonosíthatók ugyan a rajta élő emberekkel, de amennyiben éppen az emberek tűntek el, akkor nem maradt, aki megkérdezhetné a Földet, stb.

Úgy látom, hogy a fent idézett homályos szöveghelyekre (egy itt most nem részletezett, ószövetségi kontextus mellett) egy sajátos antik tradícióban is lehet kielégítő magyarázatot találni, ami azonban az antikvitásból örökölt történetfilozófia és mitológia képzeinek felelevenítésére késztet bennünket. A továbbiakban tehát a lineáris és teleologikus (azaz célelvű) történelmi folyamat elképzelése helyett a *ciklikus* és egyben *aleatorikus* azaz a véletlennek (a fátumnak) kitett történelem képzetkörében kell elhelyeznünk a szöveget.

Az *Előszó* történelemszemléletének ciklikusságát Martinkó András tárgyalta kellő alaposággal: a szöveg egyetlen világévbe sűriti a történelem menetét (tavasztól tavaszig), amely ugyanakkor „egy világtörténeti és világtörténelmi ciklussá növeszti az 1840-es évek elejétől 1849-ig tartó nemzeti és egyéni sorsot, sorsvállalást”. A világév menetét eredendően a természet változásának analógiájára gondolták el, majd a periódusokat kezdték megkülönböztetni az emberek egymást követő degenerálódó nemzedékei szerint, amelyeket babiloni mintára fémekről neveztek el. A világév végének eszkatológiája a sztoikus történelemszemléletben a kezdethez való visszatérésben nyilvánul meg, amikor is egy egyetemes tűzvész formájában Zeusz visszaveszi a világot, majd új teremtként sugározza szét.

Az *Előszó* felütését a hagyomány általában aranykorként értelmezi, csak hogy az aranykori érában nincsen helye annak a verejtékes munkának, amely meglehetősen hangsúlyos szerepet játszik a versben. Ahogy Hésziodosz írja a *Munkák és napokban*: „... a föld meghozta magától / a bő termést és dolgozni merő gyönyörűség / volt, sok jó közepette, a dús legelőn legelészett nyájuk...” (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása) A hésziodoszi felosztásban (*Munkák és napok*) az utolsó korszaknak, a vaskornak azonban igen hangsúlyos attribútuma az izzadságos munka, amely (igaz a hésziodoszi elbeszélés egy másik eredettörténete szerint) Prométheusz bűnének egyik következményeként zúdul az emberiség nyakába mint Zeusz büntetése. A vaskor ugyan a legnyomorúságosabb korszaka a történelemnek, ám mint az utolsó éra egyben az újjászülető aranykorról is viselős. Vörösmarty költeményében - annak a felvilágosult-liberális elméletnek a következményeként, amely hisz az ember munka általi tökéletesedésében - a vaskorhoz kötődő negatívumok éppen az újbóli aranykor előkészítése miatt átértelmeződnek. A vaskor ugyan betegséggel, hitszegéssel, nyomorúsággal, nehéz étellel stb. terhelt éra, ugyanakkor hiányzik belőle mind a rézkor kőrisfa embereinek durva harciassága, mind pedig a bronzkor hőroszainak állandó „tusakodása”. Ezzel magyarázható a „S a' béke izzadt homlokát törölvén / Meghozni készült a' legszebb jutalmat, / Az emberüdvöt mellyért fáradott” sorok antropomorfizáló béke-allegóriája, tudniillik a vaskor minden nehézség ellenére is azért alkalmas a munkálkodásra, mert nem a hadakozás a benne élők fő elfoglaltsága, hanem a földművelés, amint azt Hésziodosztól megtudhatjuk. (Vörösmarty természetesen tisztában volt azzal az elképzeléssel, amely a történelmet a különféle fémekkel jellemzett korszakok váltakozásaként gondolta el.)

Csak hogy a periódusok váltakozása nem az ember, sőt nem is valamiféle istenség, hanem a forgékony Szerencse („volubilis Fortuna”) irányítása alatt áll. Azaz a munka jutalmaként várt aranykor csupán mint vágyott lehetőség lebeghet a jelen emberiség szeme előtt. Az *Előszó* azon másfél sora, amely megelőzi a vész kitöréséről tudósító szakaszt („S a' nagy egyetem / Megszűnt forogni egy pillantatig.”) éppen a forgandó Szerencse kiszámíthatatlanságát reprezentálja, ugyanis nem lehet tudni, hogy milyen irányba fordul tovább a Sors kereke. Így a történelem menete kiszámíthatatlan: nem egy igazságosztó, büntető Isten, hanem a véletlen, a fátum határozza meg az emberiség jövőjét. Viszont e szerint a felfogás szerint a munkálkodó emberiség nem bűnös abban, hogy egy új teremtként (korszakot) igyekezett előkészíteni, miként az első változat keresztény hagyományban fogant értelmezése mutatja, legfeljebb csak nem látta előre (mert ebben a tradícióban nem is láthatja), hogy milyen korszak következik.

A fenti gondolatmenetből következik, hogy a vész kitörése és tombolása nem az emberi cselekvésre adott válasz, nem ellenreakció, hanem a sors által kijelölt, az emberiség számára végzetes következményekkel járó új világkorszak beköszönte maga. Ennek a korszaknak a legjellemzőbb attribútuma minden emberi érték pusztulás és pusztítása, cselekvői az

ellenséges istenek, illetve a Föld (Gaia), aki nyilván közvetetten a vész tombolása következtében öszül meg. Az ellenséges istenek haragja képzet Széchenyi már idézett *Világ* című munkájában is szerepel: „És így vonaglott s haldoklott a Haza több lassu s terhes esztendőig; míg végre honfiak szeretete s egyetértése megengesztelé az Istenek régi haragát; s ők egy szebb hajnal-sejdtítésre ébreszték fel a magyart.” Széchenyiné az istenek régi haragját a hazafiúi cselekvés engeszteli ki, míg Vörösmarty versében éppen az istenek haragja teszi lehetetlenné a haza és az emberiség megdicsőülését. Persze ebben az értelmezésben tételeződik genetikus kapcsolat az istenek haragja és az emberek (ezek szerint mégis csak) hübriszként felfogott cselekedetei között. Ugyanakkor grammatikailag az „ellenséges istenek haragja” nem pusztán a cselekvő emberekre, hanem bizony egymásra is irányulhat.

Ismeretesek azok a mitológiai történetek, amelyek szerint a világkorszakok története istengenerációk egymást váltó sorában realizálódik (pl. Hésziodosz *Theogoniája*) egészen Zeusz hatalomra jutásáig. Az istengenerációk egymást legyőzve kerülnek hatalomra az őket szülő Föld (Gaia) hol bátorító, hol rosszálló közreműködésével. Az Uránoszt detronizáló titánok alapozzák meg Kronosz királyságával azt az aranykort, amely az emberiség sose múló vágyának tárgya. Kronoszt viszont annak fia, Zeusz, aki persze Gaia unokája is egyben, taszítja le a trónról, véget vetve a gondtalan aranykornak. Gaia sohasem nyugodott bele Zeusz győzelmébe, és többek között a megcsonkított Uránosz véréből született gigászok segítségével próbálta legyőzni Zeuszt. A gigászok és az olymoszi istenek csatájáról született az „utolsó római költőnek”, Claudius Claudianusnak a *Gygyantomachia* című befejezetlen eposza, amelynek a prepozícióját még 1817-ben le is fordította Vörösmarty: „A' nagy Egek fényét megirigylé egykoron a' Föld. / A' Titanok gyötrődésit fájlalva ijesztő / Szörnyetegekkel meg tölté a' Tartari öblet. / Sok csoda állatokat nemzett, és büszke reménnyel / A' komor éj mélységéből nap fényre bocsátván / Magzatait vassal fenyegette az Isteni várat, / Már ezek ingerlő zajjal jobbkra fenyítő / Szirteket hánynak, az ég tüzei sárgulva le hulnak / Phoebét is a' félés más útra ki térni tanítá.” Claudianus művének folytatásában - amely már nincs meg a Vörösmarty fordította részben - Gaia kifejti, hogy mit is sérelmez valójában: „Mért nincs tisztelem nekem is? Mért sújt le csak engem / mennyköve, szüntelenül? Sérelmek egész sora ért már / eddig is: ím, scytha szirtek alatt kifeszítve korántsem / holt hússal táplálja a sast balsorsú Prométeus...” (Mezei Balázs fordítása).

Prométheusz sorsának szerepeltetése a sérelmek között (említi még Atlasz és Tityosz kínjait is) azzal a jól ismert történettel függ össze, amely szerint Prométheusz, akit némely legenda egyenesen az ember teremtőjének ismer, csellel rávette az isteneket, hogy az áldozati állat értéktelenebb részét vegyék el, mire Zeusz bosszúból elvette az emberektől a tüzet, amit aztán Prométheusz visszalopott az Olymoszról és az embereknek adott, vállalva Zeusz szörnyű büntetését. Prométheusz figurája Hésziodosznál negatív jelentést kap, hiszen Hésziodosz őt vádolja azzal (ld. a Pandóra-mítoszt!), hogy Zeusz annyira bajt és csapást mért az emberiségre.

Ezzel szemben Vörösmartynál Prométheusz figurája első, 1837-es megfogalmazásában (az *Árpád ébredésében*) az emberrel együtt érző, az emberiség javát szolgáló hős archetípusa: „Köztünk s fenn van még Prometheus, / Kinek szívet az üldöző kajánság / Kányái marják, mert szelíd vala / Embernek nézni embertársait. / S ő óriási fájdalmában is oly törhetetlen most, mint valaha.” Prométheusz a romantika számára az Isten elleni lázadás archetípusa (ld. Shelley), Vörösmartynál ez az értelmezés emberiséget teremtő, azt emancipáló, és annak cselekvő öntudatot adó hérosz figurájával bővül. Ebben az értelemben használja Vörösmarty ugyancsak 1837-ben a Prométheusz-metáforát az *Elméleti töredékekben*: „Igy küzd a lelánczolt Prometheus, az emberek jótevője, nagy lelki erővel, isten

maga is, az istenektől reá mért kínokkal [...] Nyögéseit hallani a testi fájdalom miatt; de lelke vádat tesz az őt gyöttrő istenek ellen, azoknak bukását jövendőli; s nincs hatalom, mely engedésre bírja.”

Prométeusz másik értelmezése, amely Hésziodosz *Munkák és napok* című művén alapul, a világ (Zeusz által uralt) rendje helyett káoszt, az emberiségre meghasonlást és szenvedést szabadító lázadó archetípusa, amely Arany János 1850-es *Gondolatok a békekongresszusról* című versében - nyilván 1849 tanulságának fényében - negatív jelentéssel bír: „Nem lopheté megint egy új / Prometheusz égi lángot, / Kinek fénylő szövétneke / Felgyujtsa e világot...?” Természetesen 1849 után a Prométheusz-metaforát Széchenyre is alkalmazták, mégpedig Kemény Zsigmond a *Még egy szó a forradalomról* című művében: „A magukban ábrándos és valótlan, de egymással következetesen összefüggő vádaktól alakul ama prométheuszi kesely, mely éles körmeivel a legnemesebb halandó szívét naponként ízekre szaggatja.” Széchenyi figuráját összekapcsolni Prométheusszal kézenfekvőnek tűnik, és meg is tették azt az 1840-es években csak éppen az értelmezése és értékelése lehet gyökeresen eltérő.

A Prométheusz-motívumot az 1855-ös *Vén cigány*ban Vörösmarty maga is átértelmezte. A *Vén cigány* első variánsában a 32. sor fölött szerepel ez az áthúzott mondat: „Prometheus mája a' saskesely szájában”, ami talán a 31. sor „Kié volt ez elfojtott sohajtás?” kérdésére látszik válaszolni. Vagyis az első kézirat szövege még erőteljesebben épített volna a Prométheusz-motívumra, mint a végleges változat. Prométheusz a *Vén cigány*ban olyan felsorolás egyetlen antik mitológiából vett szereplője, amely a zsidó-keresztény képzetkörből az emberiség Isten elleni lázadásának és a földi paradicsom elvesztésének, valamint a gyilkos testvérharcnak az alap emblémái: „Mintha újra hallanók a pusztán / A lázadt ember vad keserveit, / Gyilkos testvér botja zuhanását, / S az első árvák sirbeszédeit, / A keselynek szárnya csattogását, / Prometheusz halhatatlan kínját.” Úgy tűnik, hogy itt Vörösmarty is osztja az Arany versében olvasott hésziodoszi Prométheusz-értelmezést, tudniillik az emberi nyomorúság egyik okát látja már a mitológiai hősben, vagyis mintha belátná a lázadás értelmetlen, önpusztító hiábavalóságát.

Az *Előszó* apokaliptikus szakaszában szereplő motívumok annak a gygantomachiának a nyomait viselik, amely lényege szerint Gaia Zeusz elleni harcát beszéli el, amelyben Gaia az aranykor visszatértét szeretné elérni az olymposzi istenek legyőzésével. Ilyen motívum a lehelet, amitől megfakul az élet, a villám, a bőszült szörnyeteg, a folyton folyvást ordító vész, többé-kevésbé beazonosítható Zeusz és Tüphon attribútumaiként. Zeusz és a szörnyeteg Tüphon harca egyes elbeszélések szerint (pl. Hésziodosz Theogoniájában) a gigászok pusztulását elviselni nem tudó Gaia utolsó, Zeusz detronizálását célzó próbálkozásaként tört ki. (Claudianus művében Tüphón a gigászok egyike.) Tüphónt a Tartarossal nemzette Gaia, a szörnyetegnek száz sárkányfeje volt, amivel tüzet okádott (megperzselte maga körül az életet) és folyton ordított (ember-, kutya- és bikahangon). Zeusznak azokkal a villámokkal sikerült legyőznie, amelyeket éppen erre a célra kovácsolt neki Héphasztosz, a sánta kovácsisten. Hésziodosz elbeszélésében ráadásul a kettejük harca monumentálissá nő, és ennek következtében az emberi civilizáció produktumai is elpusztulnak: „És ugyanők a virágos föld végnélküli síkján / tönkreteszik a földönzületett ember kezeművét, / fergeteges zajjal, s mindent teleszórva homokkal.” (Ford. Trencsény-Waldapfel Imre)

Az *Előszó* antropomorf Föld-figurájának értelmezése igazán csak akkor lesz teljes, ha valóban az antik mitológia alakjával, Gaiával azonosítjuk. Az *Előszó*ban a föld nőnemű, kacér és könnyelmű, aki ráadásul sorra veszíti el fiait, ezen attribútumok mindegyike jellemző a mitológiai Gaiára. És talán megválaszolható lesz a „Kérdjétek akkor ezt a' vén kaczért. /

Hová tevő boldogtalan fiait?” kérdés. Ennek alanyai nem a földanya gyermekei, hiszen a gyermekek (a mondat tárgyai) azok a legkülönbébb szörnyetegek, titánok, gigászok, Tüphon vagy Prométheusz stb., akik Zeusz zsarnoki hatalmának akartak véget vetni, egyben a földi világ javát és az ember szabadságát szolgálni. A mondat alanya tehát valószínűleg az a „félíg isten félíg állat” ember, akinek az érdekeit, boldogulását (egyfajta újabb aranykori létet) nem sikerült kiharcolnia a földnek Zeusz ellenében, és a változtathatatlan ténybe Gaia maga is (miként a zsidó-keresztény teremtéstörténet Istene) beleöszül.

A vers befejezésének groteszk tavaszi násztánca („S az agg föld tán vendéghajat veszen, / Virágok’ bársonyába öltözik. /.../ ‘S illattal elkendőzött arczain / Jó kedvet és ifjúságot hazud”) a kacér Gaia *megtermékenyülésre* vonatkozó vágyának bizonyossága, amely az előzmények ismeretében újabb lázadó fiak megszületését és Zeusz detronizálásának újbóli kísérletét eredményezheti.

Az *Előszó* szövegének történelemszemlélete nem csupán megidézi Széchenyi vezeklését, hanem egyszerre mind fel is menti a legnagyobb magyart a virtuális (ön)vádak alól, hiszen a bukást és pusztulást nem az új hazát álmódók gögje miatti isteni büntetésként, hanem a sors vak és fatális, minden emberi befolyástól független rendeléseként tálalja. Vörösmarty a világsi bukás után kénytelen számot vetni azon felvilágosult-liberális hittal, hogy az ember képes alakítani a történelmet, amely ráadásul egyfajta üdvtörténetként fogalmazódott meg a reformkorban, és visszatér a vak végzet által irányított történelem képzetéhez, amivel azonban felmenti önmagát, a kortársakat és nem utolsó sorban Széchenyit a Magyarország elveszejtésének vádja alól.

Felhasznált és ajánlott irodalom

Martinkó András, *Vörösmarty Mihály: Előszó = Miért szép? A magyar líra Csokonaitól Petőfiig*, szerk. Mezei Márta, Kulin Ferenc. Bp., Gondolat Kiadó, 1975.

Széchenyi István, *Világ*, Pest, 1831.

Szegedy-Maszák Mihály, *A kozmikus tragédia romantikus látomása. (Az Előszó helye Vörösmarty költészetében.)* = Uő, *Világkép és stílus*. Bp., 1980.

Kemény Zsigmond, *Még egy szó a forradalom után* = Uő, *Változatok a történelemre*. Bp., 1982.

Széchenyi István, *A’ Kelet népe*, Pozsonyban, 1841². (Reprint)

Kappanyos András, *Közelítések az Előszóhoz*, ItK 1990/4.